

Kereszt/utak

Út menti keresztek gyűjtése Komárom-Esztergom megyében

2016 szeptemberében indult az „Út menti keresztek gyűjtése Komárom-Esztergom megyében” elnevezésű, a megye területén található szabadtéri vallásos jelképek – keresztek és feszületek – dokumentálására irányuló értéktartó mintaprojekt. A Nemzeti Művelődési Intézet Komárom-Esztergom Megyei Irodája és A Vértes Agorája kezdeményezésére, a megyei múzeumok szakmai támogatásával indított, november végéig tartó felmérés a

IV. Kulturális Közfoglalkoztatási Programban részt vevő közösségi munkások közreműködésével valósul meg. A kultúrtörténetileg jelentős létesítmények e dokumentációjának egyediségét az adja, hogy a kivitelezésükre, létrehozásukra és állapotukra vonatkozó adatok mellett a hozzájuk kapcsolódó hagyományok, legendák felderítésével, az ápolásukat, gondozásukat vállalók felkeresésével megvilágítani kívánja a keresztállítás mint szokás em-

beri részét, a közösségek életében betöltött szerepét, a kutatómunka során erősítve a közösségeket, esetleg újakat is létrehozva.

Kultúrtörténeti háttér

A gyűjtés részét képező, ún. út menti keresztek mindazok a szabadtéri, vallásos jelképek, melyek nem az egyház liturgikus cselekményeinek helyszínén (templom, temető, kápolna) állnak; a rég- vagy közelmúltban útszéleken, folyók partján, mezők, dűlők kezdetén, faluk szélén, szerencsétlenségek helyén vagy más, nevezetes helyeken létesítették őket.

Magyarországon a szabadtéri keresztek állításának története a 15–16. századra tekint vissza. A vélhetően a középkori templomok, monostorok területén létesítettek mintájára, családi földeken emelt keresztek oltalmazó, felajánló céllal hozták létre. A katolikus vallás terjesztésére is számos keresztet emeltek az országban misszionáló jezsuita szerzetesek nyomán; ezek egyrészt a tanítás hatása megőrzésének célját szolgálták – ezzel együtt a vallási-közösségi élet részeként

naponta elmondott imák és énekek, illetve a búcsúk helyét is kijelölték –, valamint természeti csapások és károk, betegségek ellen is védelmeztek. A kereszték állításának szokása különösen gyakori volt a 18. században – főként a jobbágyfelszabadítás után anyagi lehetőségekkel bíró parasztság nagy számban hozta, hozatta őket létre. (Egyes vélekedések szerint az országban már csak olyanok találhatóak, amelyeket ebben a korban vagy később emeltek.)

A legtöbb kereszt az 1850–1930 közötti időszakban létesült; ezeket az egyház többnyire a hívek költségén emelte, majd misével és prédikációval szentelte fel. Az Alföldön a tanyasi iskolák létrejöttéhez kapcsolódóan vált szokássá a kereszték állítása, a 20. században pedig a világháborús veszteségek hívták életre számos feszület létrejöttét.

A szabadtéri kereszték mindig is erősen kapcsolódtak a magyar nép szokás- és hagyományvilágához. Az elsősorban utak mentén, útkeresztezésekben, családi birtokokon vagy tanyasi iskolák mellett állított – így általában kerítéssel is körülvett – kereszték jelentős részét fogadalom vagy hála jeleként, esetleg valamilyen szerencsétlenség emlékeként hozták létre. A keresztéknek a közösségi életben egyéb vonatkozásban is szerepük volt: gyakran állíttatta őket több személy, egy család vagy az egész faluközösség, akiknek a későbbiekben a létesítmények környékének gondozása is felelőssége volt.

A falusi és városi embereknek az út menti vagy temetői feszületekhez is több szokása kapcsolódik. Mindenszentekkor egyénileg látogattak el az emlékhelyekhez virággal, koszorúval, gyertyával; míg a keresztjáró napokon, áldozócsütörtök hetében, a pap vezetésével járultak hozzájuk. Ezeken kívül, jeles ünnepek alkalmával, illetve állításuk évfordulójakor is közösen keresték fel a feszületeket gyertyagyújtással, liturgikus énekekkel.

A tanyasi emberek életében különös fontossággal bírtak a kereszték: a falu templomának nehéz megközelíthetősége miatt, ha az időjárás engedte, itt tartották a vasárnapi szentmisét. (Ez egyes helyeken – pl. Rőszkén, Domaszéken – a mai napig szokásban van.)

Mindezek mellett, a keresztéknek régen gyakorlati, a tájékozódást segítő funkciójuk is volt: a tanyákon és a szántóföldeken létesített példányokat a térképek is jelölték, valamint az egyes tanyadűlők is róluk kapták nevüket. Sok keresztet a falvak határának jelölésére a faluvégeken, illetve útkeresztezésekben állítottak.

A népi hiedelemvilág a keresztéket elsősorban a betegségektől, bajoktól, természeti csapásoktól

megvédelmező erővel ruházta fel – távol tartva a termésektől a tolvajokat és a kártevőket, a falutól az útonállókat. A jó termés biztosítására szolgáltak az ún. keresztjáró napok is, az útkeresztezésekben felállított példányok pedig az emberek megrontására várakozó rosszak és bűbajosok ellen védtek. A keresztéknek gyógyító hatásuk is volt – egyes helyeken úgy hitték, át lehet rájuk hárítani a betegséget.

A keresztékhez kapcsolódó szokások közül ma is jellemző, hogy az út mentén felállított emlékeknek a férfiak megemelik a kalapjukat, keresztet vetnek, az asszonyok pedig együtt imádkoznak. Emellett, az emlékhelyek a zarándokutak fontos állomásait is kijelölik.

Érdemes megemlíteni, hogy a vallási-közösségi életben betöltött szerepük mellett, az – esetleg kőfaragást is tanult falusi mesteremberek munkáit dicsérő – emlékhelyek közül némelyek különleges művészeti értéket is képviselnek.

A gyűjtés célja és módszerei

A Komárom-Esztergom megyében állított szabadtéri keresztek gyűjtésének ötletét eredetileg a tatányai Vértess Agorája munkatársai, Cserteg István és Fehér Péter vetették fel. Ők kérték fel együttműködésre a Nemzeti Múvelődési Intézet Komárom-Esztergom Megyei Irodáját, amely a IV. Kulturális Közfoglalkoztatási Programban részt vevők bevonásával indította el a gyűjtőmunkát. A tervezett felmérés célja kettős volt: egyrészt a már meglévő és akár az interneten is mindenki által hozzáférhető gyűjtemények tudományos részének, tényanyagának kiegészítése, emellett a keresztek „élővé tétele”,

állításuk történetének, a hozzájuk fűződő hagyományoknak, legendáknak a felderítése, és ezzel együtt – természetesen a felmérést végzők igényeitől függően – beszélgetések indítása, melyek során mind többet tudhatnak meg lakóhelyükről, az ott élőkéről, erősítve, összekovácsolva a közösségi életet, a településhez való kötődés érzését.

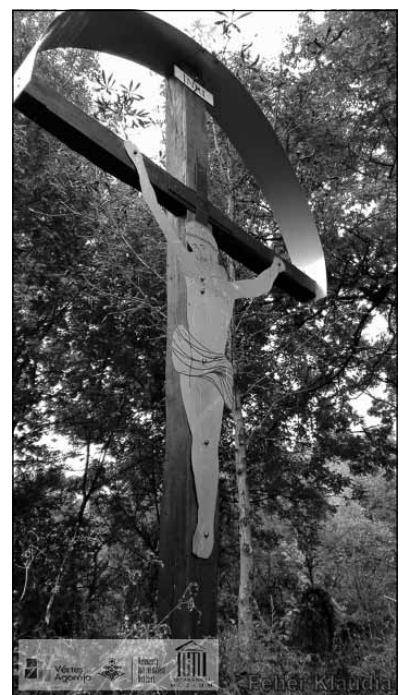
A készülő dokumentáció magában foglal minden, magánszemélyek vagy az egyház által utak mentén, szabadtéren, azaz nem az egyház liturgikus cselekményeinek helyszínén (templomban, temetőben vagy kápolnában) felállított emléket – így a templomok előtti „fő” keresztek, a keresztút hármaskeresztcsoportját vagy a kiemelt temetői keresztek, emellett az újonnan kihelyezett és az állandó (azaz kőből készített, nagyobb, látványosabb), valamint a magánházak falába beépített emlékeket is. Az emlékhelyekről készítendő, három vagy négy (egyéni látásmódot is tükröző) fotót tartalmazó dokumentációban részletesen rögzítésre kerülnek az azok – lehetőség szerint GPS-koordinátákkal is megadott – pontos helyére, létrehozására, kivitelezésére, állapotára vonatkozó adatok. Az ezek feltüntetéséhez létrehozott, online elérhető szakrális gyűjtőlapon a létesítmények egyes részeinek (talpzatának, oszlopának, az oszlopfőnek, a keresztnak, a korpusznak, adott esetben kerítésnek, „INRI” táblának stb.) mérete, anyaga, az építésükhöz alkalmazott technika is jelölve lesznek, csakúgy, mint a készítésükben és/vagy felújításukban közreműködő személyek, az emlékhelyekhez kapcsolható hagyományok, legendák leírása, helytörténeti gyűjteményekben, könyvekben vagy egyéb dokumentumokban való előfordulásuk említése is. A beérkezett adatok a lehető legpontosabban kerülnek feldolgozásra: a Google Drive-ra is feltöltött képeket – az ismétlő-

dések elkerülése végett – a településre, a település helyére, az adatok felvevőjére és a fotók számára utaló kódokkal látják el. Emellett, az emlékhelyek pontos elhelyezkedésének megadása több szempontból is hasznos lehet. A GPS-koordináták segíthetnek egyrészt annak megállapításában, hogy egy adott emlék pontosan mely településhez – azon belül is annak kül- vagy belterületéhez – tartozik; bizonyos esetekben pedig egy kereszt történetének felfejtéséhez is kiindulópontul szolgálhatnak – előfordulhat ugyanis, hogy elvezetnek egy, már nem létező emlékről készített korábbi felvételhez.

Az elképzelések szerint, az ilyen módon rögzített adatokat tartalmazó felület szolgál majd annak a közgyűjteménynek az alapjául, melyet a projekt lezárultát követően mindenki által szabadon hozzáférhetővé és bővíthetővé tesznek.

A gyűjtés jelentősége és eddigi eredményei

A gyűjtőmunka elkezdéséhez, az egyes településeken állított keresztek felleléséhez javasolt módszerek

között megyei és országos adatbázisok, plébániahivatalok, önkormányzatok – jegyzők, építészetl, értéktárral foglalkozó kollégák –, iskolaigazgatók, tanárok, a keresztekhez kapcsolódó történetek és hagyományok felderítésének apropóján helyi lakosokkal folytatott beszélgetések a felmérésnek azt a többletét adják, mely e szokások említése, a településhez való kötődés erősítése folytán is közösségszervező erővel bír. Példaként említendőek erre a Máriahalomban gyűjtést végzők, akik a faluban élő idősekkel több héten át folytatott beszélgetésekből, a tőlük kapott irodalomból, emlékekből ismerhették meg a keresztekhez fűződő hagyományokat, a régi idők történetét. A felkeresett idős emberek barátságos hangulatban, szívesen meséltek nekik legendákat, adtak könyveket, újságokat, fényképeket, továbbá elérhetőségeket más, a kérdésben további információt nyújtani tudó személyek felkereséséhez. Ezek mellett felkísérték őket a Szőlő-hegyen lévő kereszthez, melynek környezetét együtt kitararították, rendbe tették. A kutatómunka eredményessége, a gyűjtők rendelkezésére bocsátott információ gazdagsága és e közösségi élmények a települési értéktár mozgalom tervezett elindításához is kiindulópontot jelentenek – a keresztekkel és a hozzájuk kapcsolódó legendákkal mint az értéktári listán elsőként szerepeltetett adatokkal.

A felmérést végző közösségi munkások a projekt első negyedéig már számos településről küldtek be fotókat és a gyűjtőlapon szereplő adatokat.

Az így rögzítésre került emlékeknek egy jelentős részét az Isten vagy Jézus Krisztus dicsőségére állított keresztek képezik, az állítás idejének, a létrehozó család nevének vagy közösségnek a feltünteté-

sével. Van, amelyik feliratából kiderül, hogy az emlékhely gondozását is a létrehozók vállalták magukra, így például az 1779-ben Bajnán fakesztertet állító Pallagi család tagjai „[f]ogadalmat tettek, hogy karban tartják.”

Jelentős vallási eseménynek állít emléket a Dunaalmás területén található út menti kereszt – ezt „a budapesti 34. Eucharisztikus Világkongresszus és a Szt. István-jubileum évében 1938. emelték a dunaalmási és neszemlyei rk. hívek.”

Mindenszentekkorai szentmisek, gyertyagyűjtás helyéül is szolgálnak a temetői keresztek, de a világháborúkban elesett áldozatok emlékére is több településen építettek emlékművet. Szokás volt külön valamely járványnak áldozatul esett személyeknek is emlékhelyet létrehozni; erre példa a máriahalmi Szentháromság-kegyoszlop, melyet az 1886. évi kolerajárvány 72 áldozatának emlékére emeltek. Külön említést érdemel a megemlékezés

mellett az imádkozás erejére a figyelmet felhívó máriahalmi Sárlos Boldogasszony-kápolna előtti emlékmű; az ehhez fűződő legenda szerint az „1831-es kolera járvány idején a kirwaiak fohásza meghallgatásra talált, mert a környékel ellentétben senki sem halt meg.” (Kirwa 1936-ig Máriahalom neve volt. – A szerző.)

Érdekes, a település történetéhez köthető mondák fűződnek a bajnai Őr-hegyen Sándor Paulina hercegnő által építtetett kereszt-hoz. Az egyik szerint a hercegnő megbízására, a Richard Metternichkel 1856-ban kötött házassága alkalmából emelt kereszt annak a tábornúznak állít emléket, melyet Sándor Móric gyűjtött azért, hogy azt Bécsben is látni lehessen. A másik monda a kereszt állítását ahhoz az eseményhez kapcsolja, amikor a bajnai főúr hatlovas hirtőjával hajtott le a meredek lejtőn.

Máriahalomban az utazók védőszentje, Szent Kristóf tiszteletére

létrehozott emlékhely szolgál minden év július 25-én az autók, kerékpárok és motorkerékpárok megszentelésére, mely alkalomra az egyházközség is ki szokott vonulni. Az emlékhely létrehozásáról és áthelyezéséről is szól a rajta olvasható felirat: „A máriahalmi egyházközség és a hívek összefogásának eredményeként helyeződött át a régi út mellől és Szent Kristóf tiszteletére megáldottuk, hogy az utasokat védelmezze. Szent Kristóf könyörögi érettünk!”

Nemcsak falusi, de városi, ipari területeken is szokás volt keresztet állítani – ezt többek között a dorogi bányászok számára 1920–1923 között emelt kereszt igazolja. A mai Templom téren felállított kereszt a bányába való leereszkedés előtt az imádkozás helyül szolgált,

s egyben kijelölte a később mögötte felépülő templom helyét.

Az emlékhelyek között külön csoportba tartoznak a Mária tiszteletére létrehozott kegyhelyek. A többnyire valamilyen, Máriához köthető csodának vagy jelenésnek, csodás gyógyulásoknak, mítoszoknak köszönhetően kialakult katolikus búcsújáró helyeken Mária-képet, Mária-szobrot vagy a jelenéssel kapcsolatos tárgyat szokás elhelyezni. Ezek tiszteletére sok esetben templomot is épí-

tettek, illetve a zarándoklatokhoz alkalmas tereket alakítottak ki. A kegyhelyek a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékében 2016 szeptembere óta szereplő Mária-tisztelet zarándok- és búcsúhagyományának jegyében Mariazelltől Csíksomlyóig megtehető Mária Út célpontjait is kijelölik. A történelmi Magyarország területén 130-nál is több máriás kegyhely található – ezek közül a Komárom-Esztergom megyében eddig összeállított gyűjtésben a Gyermely településen 1988-ban létrehozott emlék szerepel, „Rózsza füzér királynője, könyörögi érettünk” felirattal.

A Komárom-Esztergom megyében fellelhető keresztgyűjtésére indított mintaprojekt 2016. november 30-áig folytatódik. Az eredményektől és a gyűjtés sikerességétől függően ezután az országos megvalósításra is sor kerülhet, melynek során minden megyében felmérésre kerülnek a helyi értékek részét is képező emlékhelyek.

A cikk megírásában közreműködött a projektben részt vevő Fehér Péter, A Vértes Agorája turisztikai és térségi munkatársa, a Mária Út Közhasznú Egyesület önkéntese és tisztségviselője.

Felhasznált irodalom

Ábrahám Ildikó: Út menti keresztetek. Szakdolgozat, 1999.

<http://www.plebaniahivatal.roszkenet.hu/keresztetek.htm> <http://lexikon.katolikus.hu/U/%C3%BA-menti%20kereszt.htm>

NÁDASI DÓRA az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett magyar nyelv és irodalom szakos bölcsészként, valamint magyar mint idegen nyelv szakon. Az egyetemi évek után kiadói területen kezdett dolgozni – először a könyvkiadásban korrektorként, angol nyelvről készített fordítások nyelvi lektoraként, majd a lapkiadásban olvasószerkesztőként, magazinok segédszerkesztőjeként. Ezek mellett egy angol nyelvű könyv fordítását végezte. Szakmai tapasztalatot magyar mint idegen nyelv tanárként is szerzett; magyar nyelvet külföldi diákok számára nyelvi táborban tanított.